

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО
Кафедра української мови
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ НАН УКРАЇНИ

ЛІНГВІСТИЧНЕ ПОРТРЕТУВАННЯ
СУЧАСНОГО СОЦІУМУ

**МАТЕРІАЛИ ІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ НАУКОВО-
ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ**

Вінниця, 26-27 листопада 2015 року

Вінниця - 2016

УДК 811.161.2: 314/316 (06)

ББК 81.2 Укр я 43

Л59

Збірник наукових статей затверджено на засіданні вченої ради Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 10 від 27 січня 2016 року)

У збірнику наукових праць розглянуто актуальні проблеми граматики, ономастики, діалектології, когнітивістики та особливості функціонування сучасної української мови в соціумі.

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОМІСІЇ:

Т. С. Слободинська – доктор філологічних наук, професор (відповідальний редактор)

Н. М. Павликівська – доктор філологічних наук, професор

Н. Л. Іваницька – доктор філологічних наук, професор

Л. М. Коваль – кандидат філологічних наук, доцент

Н. І. Кухар – кандидат філологічних наук, доцент

О. А. Павлушенко – кандидат філологічних наук, доцент

І. В. Гороф'янюк – кандидат філологічних наук, доцент

Л. В. Прокопчук – кандидат філологічних наук, доцент

В. В. Богатько – кандидат філологічних наук, доцент

РЕЦЕНЗЕНТИ:

ЗАВАЛЬНЮК І. Я. – доктор філологічних наук, професор кафедри методики філологічних дисциплін і стилістики української мови Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ІВАНИЦЬКА Н. Б. - доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри сучасних європейських мов Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету

З М І С Т

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ УКРАЇНСЬКОЇ ФУНКЦІОНАЛІСТИКИ

<i>Людмила Коваль.</i> Предикат дії в ролі ядра базової конструкції головного компонента вокативного речення.	5
<i>Людмила Прокопчук.</i> Аспекти вивчення порядку слів в українському мовознавстві.	15
<i>Олена Кадочнікова.</i> Диференційні ознаки парного дієслівного присудка.	22
<i>Анастасія Онатій.</i> До питання асиметрії займенниково-співвідносних речень.	31
<i>Юлія Лебедь.</i> Однослівна/кількаслівна дієслівна номінація.	39
<i>Ніна Кухар, Марія Мошноріз.</i> Теорія функціональної граматики О. В. Бондарка.	45
<i>Яна Коваль.</i> Проблеми визначення прикладки як окремої синтаксичної одиниці в діяхронії.	53

КОМУНІКАТИВНО-ПРАГМАТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОВНИХ ОДИНИЦЬ У РІЗНОСТИЛЬОВИХ ТЕКСТАХ

<i>Василь Ожоган.</i> Семантична диференціація займенникових слів.	63
<i>Ніна Кухар.</i> Комунікативно-прагматичний потенціал речень із факультативними прислівними компонентами атрибутивної семантики.	75
<i>Валентина Богатько.</i> Механізм процесів еліпсування головних формально-синтаксичних компонентів простого речення неповної структури.	83
<i>Лілія Федчук.</i> Мовно-мовленнєва семантика речень з предикатом включення.	90
<i>Наталя Кобченко.</i> Формально-граматичний вияв категорії предикативності.	98

МОНІТОРИНГ ЛЕКСИЧНОГО СКЛАДУ СУЧАСНИХ ДІАЛЕКТІВ

<i>Інна Гороф'янюк.</i> Флорономіація в говірках центрального Поділля: від витоків до сучасних тенденцій.	113
<i>Алексей Романчук, Елена Пупулова.</i> Некоторые лексические булаештско-бойковские параллели в пространстве карпатско-украинских говоров: предварительный анализ.	121
<i>Леся Поліщук.</i> Східноподільські говірки в контексті подільського говору.	132

УКРАЇНСЬКА РЕГІОНАЛЬНА ОНОМАСТИКА В СИНХРОНІ І ДІАХРОНІ

<i>Наталія Павликівська.</i> З історії вивчення українських псевдонімів.....	142
<i>Михайло Торчинський.</i> Власні назви українських засобів масової інформації: типологія, словотвір, мотивація.	150
<i>Віта Павлюк.</i> Конотативність індивідуальних прізвиськ (на матеріалі Вінниччини).	159
<i>Оксана Мельник.</i> Особливості творення ергонімів на позначення освітніх організацій (на прикладі школонімів м. Вінниці).	168
<i>Наталія Григорук.</i> Словотвірний спектр номінацій спортивних товариств України.	175
<i>Юлія Коношевич.</i> Статус прізвиська у слов'янському мовознавстві.	183

МОВА І СОЦІУМ У ГУМАНІТАРНІЙ ПАРАДИГМІ

<i>Інна Завальнюк.</i> Безсполучникові складні речення у ролі заголовків газетних публікацій: нові риси й тенденції.	191
<i>Жанна Колоїз.</i> Репрезентація кількості в паремійному корпусі Українців.	197
<i>Тамара Слободинська.</i> Мова фундаментального науково-теоретичного пізнання: прагматичний компонент.	207
<i>Ольга Павлушенко.</i> Концептуалізація аксіологічного поняття «добре» в дискурсі української соціально-побутової казки.	213
<i>Ольга Куц.</i> Формування мовної особистості учня в сучасному українському соціумі.	221
<i>Олена Похилюк.</i> Евфемізми лексико-семантичного поля на позначення людських пороків та негативних вчинків.	232
<i>Надія Скрипник.</i> Вербалізація концепту «гордість» у народнопоетичному дискурсі.	242
<i>Тетяна Врублевська.</i> Концепт та суміжні термінологічні одиниці: фрейм, гештальт, схема, сценарій, скрипт.	249
<i>Оксана Дудник.</i> Лінгвокультурна інтерпретація фітономенів мікрополя «квіткові рослини» (на матеріалі творів подільських письменників).	256
<i>Людмила Завальнюк.</i> Тропи як засоби образної мовної конкретизації в газетно-журнальному тексті.	266
<i>Наталія Деренчук.</i> Комунікативна ситуація «мітинг» в українському політичному дискурсі.	273
<i>Віталія Куцик.</i> Сучасний український телепростір: позитивні лінгвістичні тенденції.	280

8. Савчук Т. В. Релятивні дієслова як структурно семантичний клас дієслівної лексики / Т. В. Савчук // Українська мова. – 2003. – № 1(6). – С.51– 60.

9. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності в структурі словосполучення та речення / Степаненко М. І. – К., 1997. – 216 с.

У статті розглянуто лінгвальну природу однослівної / кількаслівної номінації, зокрема дієслівної. Визначено основні моделі морфологічного вираження кількаслівної дієслівної номінації.

Ключові слова: номінація, дієслівна номінація, однослівна номінація, кількаслівна номінація.

The article is devoted to nomination. It determinates the Verb nomination of few words. The article presents the main models of Verb few words nomination.

Key words: nomination, Verb nomination, few word nomination.

Ніна Кухар, Марія Мошнорізі
(м. Вінниця)

УДК 81-11

ТЕОРІЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОЇ ГРАМАТИКИ О. В. БОНДАРКА

У сучасному мовознавстві увагу вчених привертають питання розвитку функціональної лінгвістики. Функціональна лінгвістика є перспективним напрямом мовознавства. Останнім часом певні аспекти функціональної лінгвістики об'єднуються з такими перспективними областями дослідження як когнітологія, психолінгвістика й теорія мовної комунікації. Як зазначено в Лінгвістичному енциклопедичному словнику: «Функціональна лінгвістика (функціоналізм) – сукупність шкіл і напрямів, які виникли як одне з відгалужень структурної лінгвістики, яка характеризується переважною увагою до функціонування мови як засобу спілкування» [5, с. 565]. Основний принцип функціональної лінгвістики – розуміння мови як цілеспрямованої

системи засобів вираження – був висунутий Р. О. Якобсоном, Н. С. Трубецьким і С. О. Карцевським в «Тезах Празького лінгвістичного гуртка», а потім розвинений в роботах інших представників празької лінгвістичної школи.

У сучасній лінгвістичній традиції до функціоналізму в широкому розумінні відносять різні теоретичні течії. Як зазначає А. Е. Левицькій, що на сьогодні виділяють три основні напрямки розвитку функціоналізму залежно від початкової традиції: західноєвропейський, американський, радянський і пострадянський напрям мовної діяльності [4, с. 32]. Американський функціоналізм, переосмисливши категорії традиційної граматики, спрямованої на дескрипцію, поставив за мету пояснення мовних явищ у дискурсі. Однак визначення мотивації мовних фактів не рівноцінне встановленню закономірностей їхнього функціонування. Взаємопроникнення різних галузей мовознавчої науки зумовили виокремлення в межах загальної функціональної теорії функціонально-семантичного, функціонально-когнітивного, функціонально-комунікативного, функціонально-прагматичного та інших аспектів. Особливо популярною в мовознавстві є теорія функціональної граматики, запропонованою О. В. Бондарком, як системи різнорівневих мовних одиниць із спільною функцією.

Основна мета цієї статті полягає в тому, щоб узагальнити сучасні тенденції в розвитку функціонального напрямку, один із аспектів якого граматика функціонально-семантичних полів (ФСП) і категоріальних ситуацій (КС), яка розробляється під керівництвом О. В. Бондарка. У зв'язку з цим завдання даної публікації передбачають: 1) узагальнити основні етапи розвитку теорії функціональної граматики; 2) охарактеризувати поняття функції, семантичної категорії, функціонально-семантичного поля і категорійної ситуації.

Згідно з точкою зору О. В. Бондарка функціональна граматика – це різновид граматики, що має об'єктом вивчення функції одиниць ладу мови та закономірності їх функціонування; граматика даного типу розглядає в єдиній

системі засоби, які відносяться до різних мовних рівнів, але об'єднані на основі спільності їх семантичних функцій; при описі мовного матеріалу використовується напрямок від функцій до засобів [5, с. 486] .

У дослідженні будови мови, описі її одиниці на засадах функціоналізму можна назвати декілька шкіл. Серед них французька школа функціональної лінгвістики (А. Мартіне і його послідовники), які орієнтуються на граматичні аспекти мови та аналізують їх із погляду комунікативної функції мови; представники празької лінгвістичної школи (Ф. Данеш, М. Докуліла, П. Сгалл та інші), які концентрують увагу на співвідношенні мовної системи і використанні мовцем мовних засобів у конкретній ситуації мовлення. Поняття функції відіграє провідну роль у граматичних дослідженнях низки німецьких лінгвістів (В. Шмідта, Г. Хельбіг, В. Бека, В. Гладрова, Р. Льоча та інших). Голландські вчені (С. Дік, К. де Гроот та інші) прагнуть послідовно реалізувати функціональну точку зору на природу мови та її рівні. У Росії розробляються теоретичні проблеми функціональної граматики (роботи В. Г. Адмоні, О. В. Бондарка, В. Г. Гака, Н. А. Слюсарева, Н. Ю. Шведової, М. А. Шелякіна та інших), функціонально-синтаксичні концепції (роботи Г. А. Золотової, Д. Н. Шмельова, Н. А. Слюсарева), концепції функціональної аспектології (роботи Ю. С. Маслова, О. В. Бондарка, Т. В. Булигіна, М. Я. Гловінського, М. А. Шелякіна, А. М. Ломова, Д. М. Насілова та інших), досліджується взаємодія граматики і лексики, зокрема з використанням теорії поля (роботи М. М. Гухман, Є. В. Гулиги та інш.). В українському мовознавстві вивчення будови мови, опис її одиниць на засадах функціоналізму обґрунтували І. Р. Вихованець («Нариси з функціонального синтаксису української мови», 1992), А. П. Загнітко («Основи функціональної морфології», 1991), К. Г. Городенська, М. В. Мірченко, М. Я. Плющ та інш.

Формування концепції теорії функціональної граматики почалося в 1970–1980 рр., коли О. В. Бондарко опублікував статтю «Основи побудови функціональної граматики». З 1981 до 1987 р ним розроблено основні

принципи концепції, визначено основні поняття – функціонально-семантичне поле і категорійна ситуація. У 1987 р з'являється перший том шеститомної колективної праці під загальною назвою «Теорія функціональної граматики». Підсумки цього колективного дослідження (1990 – 1996) підведено в книзі О. В. Бондарка «Основи функціональної граматики: Мовна інтерпретація ідеї часу» (2001).

Розглянемо, що є предметом функціональної граматики, її цілями, завданням, принципами побудови цього типу граматики. Як зазначає О. В. Бондарко, функціональна граматика, насамперед, відповідає на питання: «Як це функціонує? Як функціонують одиниці, категорії мовної системи. Що ж стосується побудови функціональної граматики, то центральну роль відіграє напрямок спочатку від семантики певних системних утворень до засобів їх вираження, потім від засобів до функції» [1, с. 17]. Принципи побудови функціональної граматики знайшли відображення в серії шести колективних монографій. Загальна назва серії «Теорія функціональної граматики». Ці розробки стали основою наукового напрямку, який згодом отримав назву Петербурзької школи функціональної граматики.

Кожна граматична теорія має у своїй основі певні наукові поняття, які виявляються основними інструментами подання мовного матеріалу. У теорії функціональної граматики – це поняття функції, семантичної категорії, функціонально-семантичного поля і категоріальної ситуації.

У понятті «функція мовної одиниці» О. В. Бондарко розмежовує дефініцію значення та дефініцію функція певного мовного засобу: «Значення – це знаковий зміст форми, її системно значима внутрішня властивість, яка виокремлюється насамперед на основі її категорійного значення. Реалізація ж функції – це мета використання того чи того засобу, чи комплексу засобів, які виходить за межі мови» [2, с. 43–44]. О. В. Бондарко виокремлює «семантичні функції, які не тотожні значенню, оскільки «кожне значення може розглядатися як функція певного засобу або комплексу мовних засобів» [2, с. 44]. О. В. Бондарко зазначає, що «функція має певні форми існування не

тільки на більш високих рівнях, але й на тому рівні, який констатується даною одиницею» [2, с. 46–47]. У понятті функції як призначення тієї чи іншої одиниці мови розрізняють два аспекти потенційний і результативний. Функція в потенційному аспекті – це притаманна тій чи іншій одиниці у мовній системі здатність до виконання певного призначення і до відповідного функціонування. Функція в результативному аспекті – результат функціонування даної одиниці від взаємодії з її середовищем.

Щодо питання семантичної категорії, то О. В. Бондарко дотримується концепції стратифікації семантики. Під цим терміном розуміють розмежування і співвіднесення мовного значення і сенсу на різних рівнях опису мовних фактів [3, с. 281–299]. До семантичних категорій О. В. Бондарко відносить час, простір, якість, кількість, які є універсальними семантичними константами, що складають змістовну основу функціонально-семантичного поля. Ідея стратифікації семантики в роботах функціонального напрямку розглядається як на рівні мовної системи, так і на рівні її мовних реалізацій. Таке трактування передбачає поглиблене інтегративне дослідження потенційних можливостей мовної системи [3, с. 209]. При цьому в першу чергу розмежовуються поняття значення і сенсу. Значення – «це той зміст, який складає план змісту знаків, форм, конструкцій саме даної мови», а сенс – «це той зміст, який передається різними засобами і в даній мові, і може передаватися засобами різних мов...» [1, с. 281].

«Функціонально-семантичне поле (ФСП) – це угруповання різнорівневих засобів даної мови, взаємодіючих на основі спільності їх семантичних функцій, які виражають варіанти певної семантичної категорії» [1, с. 289]. Функціонально-семантичне поле – «це семантична категорія, яка розглядається в єдності з системою засобів її вираження в даній мові» [6, с. 17].

У шеститомнику теорії функціональної граматики російська граматична система подана як сукупність функціонально-семантичних полів: аспектуальність (вид і способи дієслівної дії), часова локалізованість

(приватні значення категорії часу), таксис (одночасність / асинхронність), темпоральність, модальність, персональність, стан, суб'єктність, об'єктність, комунікативна перспектива, означеність / неозначеність, локативність, буттєвість, посесивність, зумовленість. За концепцією О. В. Бондарка, можуть виділятися такі два структурні типи функціонально-семантичного поля:

Моноцентричні – поля, які ґрунтуються на граматичній категорії. Наприклад, аспектуальність – ядро: категорія виду; темпоральність – ядро: категорія часу; компаративність – ядро: категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників. Ядро в цих полях є чітко окресленими і цілісними. Моноцентричні поля можуть мати два різновиди: а) функціонально-семантичне поле з цілісним граматичним ядром; б) функціонально-семантичне поле з комплексним ядром. Моноцентричні поля будуються на основі однієї висхідної системи в поєднанні із середовищем.

Поліцентричні функціонально-семантичні поля слабо центровані, оскільки спостерігаються певні труднощі у виявленні ядра поля. Прикладами поліцентричного поля є поля кількості, причини, порівняння, посесивності. Поліцентричні поля – це об'єднання декількох висхідних граматичних і лексико-граматичних систем, кожна з яких виступає у поєднанні зі своїм середовищем. У межах поліцентричного поля виділяють два основні підвиди: а) функціонально-семантичне поле дифузної структури; б) функціонально-семантичне поле компактної поліцентричної структури [6, с. 62–67].

Отже, можна сказати, що поліцентричні поля – це декілька окремих комплексів «система – середовище», об'єднаних у загальну систему.

Категоріальна ситуація – основа для парадигматичного узагальнення функціонально-семантичного поля. Це виражена різними засобами висловлення типова змістова структура, що ґрунтується на певній граматичній категорії й утвореному нею в даній мові функціонально-семантичному полі і виступає як один із аспектів загальної ситуації, яка

передає висловленням, одну з категоріальних ознак. «Якщо опис кожного функціонально семантичного поля дає уявлення про парадигматичну систему різнорівневих мовних засобів для вираження варіантів певної семантичної категорії в досліджуваній мові, то категоріальні ситуації, подані в багатоступеневій системі варіативності, відображають репрезентацію семантичних категорій у промові» [6, с. 18]. Таким чином, функціонально-семантичне поле – це спосіб збирання дослідником мовних засобів різних рівнів навколо однієї семантичної категорії і спосіб подання цієї категорії в описовій граматиці. Поняття категоріальна ситуація «служить для аналізу функціональних варіантів даної семантичної категорії, які подаються у висловленні» [6, с. 19]. Поняття категоріальна ситуація в теорії функціональної граматики використовується для пояснення відносин між мовною категорією і умовами її вираження в мові, тобто, на думку О. В. Бондарка, для пояснення відносин між «системою і середовищем».

Зазначимо, що категорійна ситуації пов'язує мову та мовлення, однак лише у межах висловлення. Функціонально-семантичне поле та категорійна ситуація утворюють єдину систему. Категорійні ситуації виділяють на основі семантичної категорії і описують із погляду конкретного функціонально-семантичного поля. Але, з іншого боку, дослідження функціонально-семантичного поля можливе лише на матеріалі висловлень, де семантична категорія реалізується через категорійну ситуацію. Так, коли визначається склад компонентів функціонально-семантичного поля, предметом аналізу є різнорівневі мовні одиниці у їх системних парадигматичних зв'язках. У цьому типі системно-парадигматичного аналізу кожен з мовних засобів трактується як такий компонент, що має певний семантичний потенціал. Поряд з цим, всі судження про здатність компонентів того чи іншого поля виражати певні значення спираються на аналіз конкретних висловлень, де репрезентовано семантичні функції у їх результативному аспекті, тобто категорійною ситуацією. Таким чином, категорійна ситуація зумовлює функціонування тієї самої семантичної категорії (у тому чи іншому її

варіанті) у мовленні, де парадигматичний план виступає у зв'язку з синтагматичним [1, с. 45-46].

Можемо зробити висновок, що методологічні принципи, які закладено й розвинено у працях представників Петербурзької лінгвістичної школи, ґрунтуються, насамперед, на поняттях функціонально-семантичного поля як системи різнорівневих засобів реалізації певної семантики та категорійної ситуації як варіанта реалізації інваріантної семантичної категорії. Тому дослідження представників функціональної граматики, спрямовані на вивчення семантики мовних засобів, важливі з наукового погляду як спосіб дослідження семантики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондарко А. В. Категоризация в системе грамматики. – М. : Языки славянских культур / А. В. Бондарко. – 2011. – 488 с.
2. Бондарко А. В. Проблемы грамматической семантики и русской аспектологии. СПб. : Изд-во Санкт-Петербургского университета / А. В. Бондарко. – 1996. – 219 с.
3. Бондарко А. В. Теория значения в системе функциональной грамматики : На материале русского языка / А. В. Бондарко. – М., 2002. – С. 209 – 299.
4. Левицкий А. Э. Функциональный подход в современной лингвистике / А. Э. Левицкий // *Studia Linguistica*. – 2010. – Выпуск 4. – С. 31 – 38.
5. Лингвистический энциклопедический словарь / Главный редактор В. Н. Ярцева. – М. : Советская энциклопедия, 1990. – 685 с.
6. Проблемы функциональной грамматики : Полевые структуры / Отв. ред. А. В. Бондарко, С. А. Шубик – С–Пб. : Наука, 2005. – 480 с.
7. Теория функциональной грамматики. Введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис [Текст] / отв. ред. А. В. Бондарко. – Изд. 6–е. – М. : Либриком, 2011. – 352 с.

У статті проаналізовано основні питання розвитку функціональної лінгвістики, зокрема функціональної граматики. Охарактеризовано предмет функціональної граматики, її цілі, завдання, принципи побудови функціональної граматики. Значну увагу приділено питанням розуміння поняття функції, семантичної категорії, функціонально-семантичного поля і категорійної ситуації.

Ключові слова: функціональна лінгвістика, функціоналізм, функція, функціонально-семантичне поле, категорійна ситуація.

The article analyzes the main issues of functional linguistics, in particular functional grammar. Functional grammar subject, its goals, objectives, principles of functional grammar are characterized. Special attention is paid to interpretation of the concept of function, semantic category, functional-semantic field and categorial situation.

Key words: functional linguistics, functionalism, function, functional-semantic field, categorial situation.

Яна Коваль
(м. Хмельницький)

УДК 811.116.2'367

ПРОБЛЕМИ ВИЗНАЧЕННЯ ПРИКЛАДКИ ЯК ОКРЕМОЇ СИНТАКСИЧНОЇ ОДИНИЦІ В ДІАХРОНІЇ

Останнім часом у колі семантичних досліджень простежуємо «ренесанс» логічного підходу як до мови загалом, так і до структури речення зокрема. У лінгвістиці ХХ ст. (Т. Б. Алісова, Й. Ф. Андерш, Н. Д. Вихованець, В. Г. Гак, К. Г. Городенська, Н. В. Гуйванюк, А. П. Загнітко, Г. О. Золотова, Н. Л. Іваницька, О. В. Падучева, В. М. Русанівський, І. І. Слинко, Т. В. Шмельова, К. Ф. Шульжук та ін.) спостерігаємо антропогенне дослідження семіотичних моментів мови, вияв лінгвокогнітивних та